

W osobie Jana Orłowskiego znalazł Bernard subtelny przekładowce i doskonałego znawcę rzemiosła poetyckiego, który z dużym mistrzostwem potrafił oddać liryczny potencjał jego wierszy. Niewątpliwą zasługą polskiego tłumacza jest przyswojenie naszej kulturze znaczącej części cyklu chopinowskich sonetów, będącego ewenementem w dziejach muzyki i poezji światowej.

Danuta Piwowarska
Uniwersytet Jagielloński

Urszula Cierniak, WIARA I WŁADZA. WOKÓŁ SPORU O KATOLICYZM I CHRZEŚCIJAŃSKĄ EUROPE W DZIEWIĘTNASTOWIECZNEJ MYŚLI I LITERATURZE ROSYJSKIEJ, Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2013, ss. 362.

Najnowsza książka Urszuli Cierniak, rusycystki i etnologa, zajmującej się zagadnieniami dotyczącymi związków między religią a rosyjską literaturą i kulturą, poświęcona jest polemice na temat katolicyzmu i przyszłego oblicza chrześcijaństwa, jaka toczyła się w XIX wieku w Rosji. Badaczka postawiła sobie za zadanie zweryfikowanie rozpowszechnionego stereotypu, jakoby stosunek Rosjan wobec katolicyzmu był jednoznacznie negatywny, i przypomnienie takich mało znanych postaci, jak rosyjscy konwertyci – redemptorysta Władimir Pieczerin czy jezuita Iwan Gagarin. Katolicyzmowi przywrócone zostało dzięki temu jego właściwe miejsce w myśli rosyjskiej XIX wieku – ważnego punktu odniesienia oraz inspiracji dla rozmyślań historiozoficznych, w szczególności dotyczących misji papieżstwa i prawosławia w Europie.

To właśnie ta prawosławno-katolicka dyskusja na temat przyszłości Europy, a zwłaszcza jej mniej znany, katolicki element, stała się przedmiotem badań Cierniak. Badaczka skupiła się przede wszystkim na analizie wypowiedzi publicystycznych poświęconych teologicznym, społeczno-historycznym oraz ideowym rozbieżnościom między chrześcijaństwem wschodnim i zachodnim, sięgając również do imponującej liczby materiałów źródłowych, takich jak autobiografie i listy rosyjskich katolików czy prace apologetyczne i polemiczne, zarówno prawosławne jak i katolickie. Podziw budzi różnorodność wykorzystanych w monografii opracowań naukowych dotyczących rosyjskiego katolicyzmu i polemiki prawosławno-katolickiej – są tu prace w języku polskim, rosyjskim, francuskim, angielskim i niemieckim. Godny odnotowania jest też interdyscyplinarny charakter recenzowanej książki, w której badaczka sięgnęła do metod i kompetencji badawczych z dziedziny filologii, historii idei, dzie-

jów myśli religijnej, filozofii czy historii kościoła. Nie tak często mamy do czynienia z podobną sytuacją w pracach rusycystycznych.

Monografia Cierniak składa się z wprowadzenia, trzech części oraz obszernej i bardzo wartościowej bibliografii, ukazującej najważniejsze publikacje dotyczące rosyjskiego katolicyzmu. W części I *Preludium: Ut unum sint-ne?* przedstawiono proces kształtowania się negatywnego stereotypu katolika na Rusi i w Rosji. Dokonano tu przeglądu najważniejszych funkcjonujących na Rusi antyłacińskich tekstów, wskazując na powtarzające się w nich zarzuty i stereotypowe przedstawienia adwersarzy jako heretyków i odszczepieńców wykonujących wolę szatana. Znaczną uwagę poświęcono też Soborowi we Florencji, zwłaszcza zaś jego recepcji na Rusi, gdzie był on odbierany jako próba przekupienia kościoła wschodniego i podstępne przyłączenie go do Rzymu. Przeanalizowane zostały pozostawione przez ruskich delegatów relacje z soboru, pozwalające dostrzec dalsze kształtowanie się uprzedzeń wobec katolicyzmu, którego przedstawiciele są karykaturalnie pokazani jako podstępni i pewni siebie, lecz mający słabe przygotowanie teologiczne. Trochę brakuje tu skrótego choćby naświetlenia przebiegu Soboru i przyczyn odrzucenia jego ustaleń (zwłaszcza zaś unii między chrześcijaństwem wschodnim i zachodnim) przez kościół ruski. Przekonująca jest natomiast teza, iż w sposobie doboru i interpretacji faktów przez ruskich delegatów można widzieć załączki późniejszej teorii o Moskwie jako Trzecim Rzymie, który ustrzegł prawdziwą wiarę i w nagrodę przejmie duchowe przywództwo po Bizancjum, ukaranym upadkiem za zdradę tejże wiary. W rezultacie w rosyjskiej historiografii Sobór we Florencji nie zaistniał jako próba porozumienia między Wschodem i Zachodem, lecz stał się soborem fałszywym.

W monografii Urszuli Cierniak nie mogło zabraknąć refleksji nad wspomnianą teorią Moskwy – Trzeciego Rzymu, przedstawioną w kontekście narastających uprzedzeń pomiędzy katolikami i prawosławnymi. Autorka zaakcentowała właśnie aspekt sakralno-religijny tej teorii, na ogół pomijany przez badaczy zajmujących się historią państwowości rosyjskiej, mimo że jest on niezbędny do zrozumienia jej prawdziwej wymowy. U podstaw wywodów Filoteusza leżała bowiem teza o wyższości rosyjskiego prawosławia, przeciwstawionego fałszywej, skażonej wierze Rzymu i Bizancjum. Sukcesja Moskwy miała charakter duchowy, nie zaś państwowy; dopiero w wieku XVII nastąpiło zrośnięcie się tej idei z ideą mocarstwową.

Centralna i najobszerniejsza część recenzowanej monografii poświęcona jest sporam katolicko-prawosławnym, jakie toczyły się w XIX wieku. Otwiera ją niezwykle wartościowy rozdział o charakterze przeglądowym, prezentujący uczestników sporu i wypowiedzi na temat katolicyzmu, które pojawiały się w dziewiętnastowiecznych publikacjach rosyjskich i zachodnioeuropejskich. Zebrano tu mniej lub bardziej znane traktaty antykatolickie, ale też publikacje przedstawiające losy katolików w Rosji czy pisma apologetyczne tworzone przez żyjących za granicą rosyjskich konwertytów. Rozdział ten przedstawia ogromną wartość dla badaczy interesujących się stosunka-

mi katolicko-prawosławnymi, gdyż prezentuje bogate i nie zawsze łatwo dostępne materiały źródłowe dotyczące danego zagadnienia.

W kolejnych rozdziałach Autorka skupiła się na omówieniu poszczególnych etapów dyskusji katolicko-prawosławnych. Zgodnie z chronologią, rozpoczyna od przełomu wieków XVIII i XIX, kiedy to za panowania Pawła, a następnie Aleksandra I zaczyna się rozwijać w Rosji myśl religijno-polityczną inspirowana przez katolicyzm czy, szerzej, chrześcijaństwo zachodnie. Autorka barwnie opisuje atmosferę mistycyzmu, jaka panowała na dworze Aleksandra I, jej skutki polityczne (zawarcie Świętego Przymierza) i religijne, w tym traktaty na temat prawosławia i katolicyzmu oraz ich znaczenia dla Rosji i Europy, autorstwa A. Stourdzy czy J. de Maistre'a. Omawia też działalność rosyjskiego Towarzystwa Biblijnego, traktując je zresztą dość sceptycznie ze względu na protestancki duch jego programów. Wydaje nam się, że Autorka zbyt bezkrytycznie akceptuje tu punkt widzenia ówczesnych papieży, którzy z obawy o popadnięcie w herezję pozwalali jedynie na lekturę katolickich przekładów Pisma Świętego, opatrzonych w odpowiednie komentarze. Mimo istnienia wpływów najrozmaitszych tendencji mistycznych, Towarzystwo należy raczej oceniać pozytywnie w związku z jego inicjatywą rozpowszechniania Pisma Świętego oraz podjętymi pracami nad tłumaczeniem Biblii na język rosyjski.

Następnie Cierniak przedstawia nowe zjawisko XIX wieku, jakim były konwersje Rosjan na prawosławie. Zwraca przy tym uwagę na ścisłe powiązanie w świadomości rosyjskiej własnej przynależności konfesyjnej i narodowej, przez co przejście na inną wiarę było traktowane bez mała jak wyrzeczenie się ojczyzny. Tym niemniej takie konwersje zdarzały się, co zostało szczegółowo omówione w książce, poczynając od przypadku diaka Piotra Artemjewa w XVII wieku, poprzez wiek XVIII, kończąc na obszernym przedstawieniu dziewiętnastowiecznych rosyjskich katolików z wyboru: Sofii Swiecziny, Iwana Gagarina, Władimira Piecznerina czy wielu innych, mniej znanych. Badaczka podjęła tu też refleksję na temat przyczyn konwersji, zwracając uwagę na wpływ francuskich emigrantów, zwłaszcza zaś Josepha de Maistre'a, ale też na duchowe poszukiwania konwertytów, charakterystyczne dla okresu Aleksandra I, czy wreszcie kwestię upadku Kościoła Prawosławnego, reprezentującego niższy poziom intelektualny i podporządkowanego władzy państwowej.

W kolejnych rozdziałach recenzowanej książki omówione zostały debaty toczone przez rosyjskich katolików na temat cywilizacji rosyjskiej i jej przyszłości. Przeanalizowano korespondencję Gagarina, jednego z najbardziej znanych konwertytów, z myślicielami słowianofilskimi Jurijem Samarinem i Iwanem Kiriejewskim, w której dwaj ostatni bardzo surowo i krytycznie osądzają zachodnią cywilizację, kształtującą ją dziedzictwo Rzymu i katolicyzm, przeciwstawiając im Rosję i wschodnie chrześcijaństwo jako jedyną prawdziwą wiarę. Gagarin z kolei podkreślał bliskość prawosławia i katolicyzmu, wyrażając nadzieję na ich zjednoczenie pod przywództwem papieża.

Problemowi zjednoczonej chrześcijańskiej Europy poświęcony jest następny rozdział monografii, skupiony na *Liście do chrześcijan Wschodu* papieża Piusa IX z roku 1848 oraz reakcjach nań. List, zawierający wezwanie do powrotu do jedności z Rzymem, wywołał gwałtowną odpowiedź kilkudziesięcioosobowej grupy hierarchów wschodnich, którzy zdecydowanie odrzucili propozycję papieża i podkreślili, że to Kościół Prawosławny pozostaje przy prawdziwej wierze chrześcijańskiej. Negatywnie ocenili ją również prawosławni Rosjanie, którzy w papieskich dążeniach dostrzegli przede wszystkim ambicje polityczne. W książce omówiono polemikę wokół artykułu Fiodora Tiutczewa *Papiestwo i kwestia rzymska z punktu widzenia Sankt Petersburga*, w której wzięli udział m.in. Gagarin i P.S. Laurentie, francuski historyk i publicysta, a także Aleksy Chomiakow, krytycznie oceniający wypowiedzi tego ostatniego na temat podporządkowania Kościoła Prawosławnego świeckiej władzy cara. Prezentowaną w książce dyskusję podsumowuje Cierniak konstatacją nieumiejętności dostrzeżenia przez prawosławnych dobrej woli i autentycznych dążeń ekumenicznych papieża. Jednocześnie we wcześniejszej części tego rozdziału badaczka zwraca uwagę na pewne niezręczności w sformułowaniach listu Piusa IX oraz na niezmiernie ważny fakt, jakim był brak oficjalnego przedstawienia go hierarchom wschodnim. Trochę brakuje przypomnienia tego niedopatrzenia w podsumowaniu rozdziału, gdyż to ono właśnie rzutowało na negatywny odbiór listu przez prawosławnych, którzy widzieli w nim kolejną próbę „zwabienia” prawosławnych „owieczek” za plecami ich hierarchii kościelnej.

Kolejny rozdział monografii rozwija temat projektów zjednoczeniowych, tym razem w publicystyce rosyjskich katolików we Francji. Przedstawiono tu działalność mało znanej Biblioteki Świętych Cyryla i Metodego, założonej we Francji przez Gagarina oraz dwóch innych rosyjskich jezuitów: Iwana Martynowa i Jewgienija Bałabina, a także zapoczątkowanego przez nich czasopisma „Études de théologie, de philosophie et d’histoire”, którego głównym zadaniem miało być pogodzenie różnych odłamów chrześcijaństwa. Badaczka omówiła również „odpowiedź” na inicjatywę „wersalskich jezuitów”, jaką stało się czasopismo „L’Union Chrétienne” wydawane przez zamieszkałych w Paryżu prawosławnych, jednak, jak się wydaje, zbyt stanowczo twierdzi, że „nie miało [ono] wiele wspólnego z niezależną prasą” (s. 247). Wskazany przez nią na poparcie tej tezy „polemista antykatolicki” Chomiakow, którego artykuły w przekładach na francuski były drukowane w „L’Union Chrétienne”, nie reprezentował wszak oficjalnego stanowiska Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, a jego traktaty teologiczne były nawet przez pewien czas w Rosji zakazane. Mamy tu do czynienia z pewną idealizacją publicystów katolickich, przedstawianych jako szczerzy zwolennicy zjednoczenia kościołów, niezależni od jakiegokolwiek polityki kościelnej, i jednocześnie z umniejszaniem znaczenia wypowiedzi padających ze strony prawosławnej, które przedstawiane są jako zgodne z intencjami rządu rosyjskiego.

Ostatni rozdział II części monografii zawiera szczegółową analizę rozprawy Gagarina *Czy Rosja będzie katolicka?* (1856), w której zawarł on swoje przemyślenia na temat sposobu „nawrócenia” prawosławnych Słowian, a także wypowiedzi polemiczne, przede wszystkim Chomiakowa. Cierniak słusznie zwraca tu uwagę z jednej strony na powierzchowność spojrzenia Gagarina i jego przekonanie o wyższości katolicyzmu nad prawosławiem, z drugiej zaś – na obraźliwy język Chomiakowa, co w rezultacie przekreślało możliwość prawdziwego dialogu. Przedstawiono tu również reakcje Rosjan na zwołanie Soboru Watykańskiego I oraz ogłoszenie w 1871 roku dogmatu o nieomyślności papieża, podkreślając przy tym wykorzystanie w dyskusjach stanowiska starokatolików. Jak się jednak wydaje, nieuzasadnione są twierdzenia Autorki, że przejawiana przez kościół prawosławny życzliwość wobec starokatolików podyktowana była jedynie względami politycznymi. Nie należy wszak zapominać, że druga połowa XIX wieku i początek wieku XX to okres, w którym rodzi się ruch ekumeniczny, a w Rosji obserwować można autentyczne zainteresowanie chrześcijaństwem zachodnim.

Monografię Cierniak zamyka część poświęcona czasom współczesnym, a dokładniej – działalności Jana Pawła II na rzecz pojednania między Wschodem i Zachodem. Autorka skupiła się przy tym głównie na negatywnych reakcjach części rosyjskich prawosławnych pomijając milczeniem stanowiska otwarte i życzliwe. Z tego powodu ostatni rozdział jej książki jest nadmiernie publicystyczny i tendencyjny, a przez to zdecydowanie najsłabszy. Psuje to niestety pozytywne wrażenie, jakie wywiera monografia jako całość. Na ogół bowiem, pisząc o przeszłości, potrafi Cierniak zachować obiektywizm, dostrzec słabsze strony wzywających do jedności wypowiedzi działaczy i hierarchów katolickich, co nie jest łatwe w przypadku tematu, do którego badaczka ma stosunek bardzo osobisty.

Podsumowując, monografia *Wiara i władza. Wokół sporu o katolicyzm i chrześcijańską Europę w dziewiętnastowiecznej myśli i literaturze rosyjskiej* jest pozycją niezwykle wartościową, gdyż w sposób kompetentny i wielostronny przedstawia zagadnienia, które wcześniej na taką skalę nie były badane. Warto podkreślić też jeszcze raz wielość i różnorodność źródeł wprowadzonych przez Autorkę do obiegu naukowego i Jej ogromną erudycję. Drobne niedociągnięcia czy nie zawsze obiektywne oceny, wspomniane wyżej w recenzji, nie umniejszają wartości tej znakomitej książki.

Marta Łukaszewicz
Uniwersytet Warszawski